

Pozorování oběda na oddělení Z4 a debata s pracovníci, 6. dubna, oběd: 11:50–12:35; debata: 14:00–15:30

Spolu s pěti pracovníci jsme pozorovali průběh oběda v jídelně oddělení Z4, jež je součástí DOZP ("domova pro osoby se zdravotním postižením") Ostrov.¹ Pozorování a následná debata byly součástí participativního akčního výzkumu, jehož cílem je prozkoumat vliv různých repertoárů stolování a souvisejících uspořádání dis/ability na život klientů. Jednalo se o první pozorování a první společnou práci s týmem DOZP Ostrov. Cílem setkání bylo seznámit všechny pracovníce oddělení s teoretickými východisky projektu a formulovat výzkumné otázky. Později má být vytvořena menší skupina pracovníků (cca dvě z každého oddělení), která se bude aktivně podílet na výzkumu.

Společné pozorování je jednou ze základních metod, které při svém zkoumání institucionálních repertoárů stolování používám. Po společném pozorování stolování následuje vždy diskuse s pracovníci, během které se snažíme popsat, co jsme viděli, probrat možná vysvětlení a náhledy na dis/abilitu, a případně navrhnout změny.

Dnešnímu pozorování předcházela cca dvouhodinová debata věnovaná hodnotám, které pracovníci při práci "drží nad vodou" (seznámení) a krátké uvedení do metody pozorování. Během úvodu do pozorování jsem kolegyním navrhl:

- aby udržovaly odstup; aby se na důvěrně známé prostředí zkusily podívat novými očima; aby si zkusily představit, že do jídelny přicházejí jako klienti zařízení;
- aby si zkusily zapsat či zapamatovat "vše", tedy co nejvíce detailů, které jim později pomohou vybavit si probíhající děje;
- aby při pozorování měly na mysli teoretické koncepty, o kterých jsme během přípravy mluvili; tj. *péči* (tak, jak ji nahlíží feministická etika péče) a *dis/abilitu* (především její zakotvenost v konkrétním socio-materiálním prostředí a konkrétním jednání);
- aby dávaly pozor na: prostředí, samotné jídlo, komunikaci při jídle, účast klientů při stolování, podávání stravy ("krmení"), radost z jídla.

Následující zápis se skládá ze dvou částí. První vychází z mých vlastních poznámek, druhá z postřehů a komentářů pracovníků, tak, jak je prezentovaly během debaty. (I když obě roviny se do jisté míry prolínají.) V zápise značím "[]" informace, které jsem během pozorování nevěděl, nebo které nevyplývají bezprostředně z dané situace; *zeleně* vlastní postřehy, které jsem si zatrhl, abych je s kolegyněmi probral (jedná se většinou o nejasnosti, pochyby, či zkusmé návrhy na zlepšení průběhu stolování, tj. o akční rozměr výzkumu); *modře* pak věci, k nimž se chci v nejbližší době nějakým způsobem vrátit.

¹ Název zařízení byl změněn.

Moje pozorování:

- Oběd se na oddělení Z4 podává ve velké jídelně v jedné ze zámeckých věží; [Z4: 18 klientek a klientů "potřebujících nižší míru podpory"; jediné oddělení na Zámku, na kterém bydlí jak muži tak ženy, i když žen je tu většina]; místnost je prostorná a světlá, mezi stěnami a stoly je hodně místa, stejně tak kolem jídelních stolů; je tu 9 stolů pro čtyři osoby, takže při 18 stolujících zbývá dost volných míst; na jedné straně místnosti (u dveří) je kuchyňský pult s myčkou, kde se uchovává a myje nádobí; podlé zbylých tří stěn jsou pod velkými okny rozmístěny pohodlné sedačky; po straně stojí dřevěný stůl, na kterém již stojí nerezové nádoby s polévkou (stůl je bez ubrusu, nádoby po něm tancují); místnost přes svou velikost působí útulným dojmem; dřevěný nábytek, žádné ubrusy, červené plastové prostírání; na stolech velikonoční výzdoba (čerstvé květiny) a stojánky s příbory a s ubrousky (na některých stolech vidím jen stojánky, ubrousky chybí); [během debaty se dozvídám, že ubrousky byly pod příbory, kam je vždy dává pracovníce během prostírání; toho jsem si já vůbec nevšiml];
- polévka se do polévkových mís nalévá na servírovacím stole, druhé jídlo se od ohřívacího vozíku nosí z vedlejší místnosti; ta je od jídelny oddělena několika příkrými schody, takže pracovníce (dále P) musí s jídlem mnohokrát běhat po schodech nahoru a dolů; schody mohou být také problémem pro stárnoucí a handicapované klienty;
- při obědě dnes v jídelně, tak jako obvykle, obsluhuje jedna pracovníce (účastnice našeho setkání); [to je možné jen díky tomu, že strážníci potřebují jen relativně malou podporu – na jiných odděleních pracují během oběda pracovníce dvě nebo tři];
- k obědu se podává bramborová polévka; a francouzské brambory, nebo segedínský guláš s knedlíkem; jako příloha salát z červené řepy; já jsem během oběda ochutnal segedín, byl celkem dobrý; sociální pracovníce, s níž obědvám, říká, že jídlo nosí domů manželovi a dceři; manžel prý tvrdí, že v tom je "cítit závodka", vždycky to ale všechno sní, naproti tomu dcera se někdy vzpěčuje; [mně vždycky jídlo v Ostrově připadalo lepší než v jiných zařízeních; kuchyně je vedena šikovným kuchařem, dříve šéfkuchařem dobré restaurace; kuchařům záleží na kvalitě jídla a protože sami jídlo rozvážejí po odděleních, mají kontakt s klienty a vědí, pro koho vaří; a přesto je to "cítit závodkou"; jak to?; jak se tahle závodka dělá?; při dalším výzkumu se chci více soustředit na materialitu jídla – jak se jídlo nakupuje, jak se skladuje, jak se vaří – jak se z něj stává jídlo ze závodky, jak se z něj stává postižené jídlo?];
- když přicházíme do jídelny (cca 11:50), někteří klienti už sedí u stolů, jiní na pohovkách pod okny; sedám si tak jako minule na pohovku u zadní stěny (proti dveřím) a dávám se do řeči s paní, která tam čeká na oběd; účastnice setkání přicházejí později a usedají na pohovky podél stěn; než se usadím, nahlas všechny přítomné zdravím a vysvětluji, že máme setkání věnované jídlu a prosím o dovolu, zda bychom se dnes mohli spolu s nimi účastnit oběda; všichni se usmívají a přátelsky přikyvují; někteří už asi vědí, že pracovníce dnes mají "školení";
- na stolech už jsou příbory, plastové konve s čajem i příbory;
- P začíná nalévat polévku do polévkových mís a mísy roznáší po stolech; P: "Polévka je dnes bramborová, je dobrá!"; říká to tak, že je cítit, že polévku už i sama ochutnala;
- polévka je připravena v mísách, čekáme na začátek oběda (11:55);
- paní, s níž jsem si minule povídal o strašidelných kalhotách na schodišti, mi povídá o chystaných oslavách Velikonoc; přijdou prý také "kluci" s koledou; ptám se na polévání koledníků, zdá se, že to se v tomhle místě neprovozuje; paní mi také sama od sebe líčí, že si

musí při jídle dávat pozor na hltání, aby jí nezaskočilo; po nějaké době se omluví a jde si sednout na "svoje místo";

- P zve klienty ke stolu, začíná nalévání polévky; klienti a klientky se pomalu stěhují z pohovek ke stolům a pouštějí se do jídla; ačkoli je začátek jídla podle všeho přesně načasován (pracovnice čekala na dvanáctou hodinu), vše probíhá klidně a přirozeně;
- P se některých klientů ptá, zda si zvládnou nalít polévku sami, a pokud se do toho chtějí pustit, nechává to na nich; těm, o nichž si myslí, že to nedokážou, rovnou sama nalévá; P: "XY to určitě zvládne sám!"; klientka s úšklebkem: "No jó, ten to zvládne sám!";
- Tomáš, klient, jehož "kazuistiku" mu pracovnice poslali, sedí hned vedle mě, mezi ním a mnou je jen jedna prázdná židle, takže mohu jeho stolování dobře a nenápadně sledovat; jako jediný má talíř s polévkou na tácu [tácy byly před nedávnem zrušeny]; je to zřejmě proto, že mu při jídle značná část polévky stéká na stůl; jí levou rukou, pravou se buď dotýká podlahy (udržuje tak rovnováhu?), nebo se opírá loktem o stůl; jeho židle je odsunuta dost daleko od stolu; u stolu s ním sedí Marcel (velký mladší pán) a starší paní [Katka; později se dozvídám, že jsou partneři]; Tomášovi se střeše ruka a občas zapomíná, že si nabral polévku a ruka s plnou lžící ustrne ve vzduchu napůl cesty k ústům; klientka, která sedí naproti němu, mu čas od času jídlo připomíná: "Máš před sebou polévku!"; a později: "Jez Tomášku!"; připomínání Tomášovi zjevně s jídlem pomáhá; když ho spolustolovnice upozorní, vždy si dá sousto do úst, nebo polkne to, které zapomněl v puse; zdá se, že Tomáš nemluví, při jídle se hodně rozhlíží po místnosti, většinu doby se usmívá; k Tomášovi přichází P, bere mu lžící a přináší mu jinou; (vhodnost využití speciálních pomůcek?; těžší lžice proti třesu rukou?; talíř se zvednutým okrajem?; polévková miska?);
- všechno ztichlo a v jídelně je slyšet jen cinkání příborů; zvedám se a jdu se opřít o kuchyňský pult, abych na strážníky viděl z druhé strany;
- klienti dojdají polévku a někteří z nich sami odnášejí špinavé talíře ke kuchyňskému pultu;
- v jídelně dnes chybí dvě klientky, včetně paní Simony Doudlebové, o které se mnou pracovnice chtěli mluvit (poslali její kazuistiku); obě mají ale nalitou polévku; P mi vysvětluje, že až se vrátí, polévku i druhé jídlo jim ohřeje v mikrovlnce; Simona je na lékařském vyšetření, druhá paní dlouho spí, někdy až do jedné hodiny; v noci prý vyžívá a "kouká na telku";
- P se mě ptá, zda musí čekat s podáváním druhého jídla (ohřívací pult z jídelny mezitím dorazil do místnosti pod schody), až všichni klienti dojedí polévku; takové tady prý platí pravidlo, jí ale připadá, že "už by jedli"; když řeknu, že podle mého soudu nic nebrání tomu, aby jídlo začala roznášet, začne servírovat druhé jídlo, které kuchařka pod schody nandává z ohřívacího vozíku;
- ostatní pracovnice sedí na pohovkách pod okny, povídají si mezi sebou, a mně připadá, že se vůbec nesoustředí na pozorování;
- Tomáš nabere vrchovatou lžící, dá si ji k ústům, zaváhá, a pak si ji celou vyklopí do úst; zdá se mi, že sousto vůbec nekouše; "Jez," připomíná mu spolustolovnice, "a nedávej si plnou lžičku!"; a později: "Tome, pomaličku!"; Tomáš teď zvedl pravou ruku z podlahy a velmi dlouho a pozorně si odstraňuje jakési smítko z levé paže [pracovnice mi později sdělují, že nesnese, když má na oblečení nějakou nečistotu];
- P přichází k jedné klientce, která sedí na židli příliš daleko od stolu; říká jí, že ji přisune, a přitom ji trhne židli směrem ke stolu; nevidí přitom klientce do tváře (stojí jí za zády); já ale ano a zdá se mi, že se to klientce moc nelíbí; [když na tuto událost přijde řeč během debaty,

jedna z pozorujících pracovníků říká, že slyšela klientku poděkovat; podle jejího názoru klientka dobře věděla, co se děje, a byla za pomoc P vděčná];

- klienti pomalu dojíždají (cca 12:20) a ke mně na pohovku si přichází sednou paní [Procházková]; o Tomášovi říká, že "Copak Tomášek, to je vděčný strážník!"; její slovní zásoba a způsob vyjadřování mě okamžitě zaujme; paní Procházková říká, že s jídlem v Ostrově je velmi spokojená, **vadí jí jenom příliš velké porce (i když obvykle pracovníce upraví porci podle jejího přání)**; a pak ten "blběj kuskus", když je "jenom kuskus, tak nejím"; celkově je ale podle ní Ostrov učiněný ráj, je to tu mnohem lepší než v léčebně v Havlíčkově Brodě, kde byla předtím (15 let); tam bylo šest pacientů na pokoji, zatímco zde má pokoj pro sebe; nejhorší bylo, že někteří spolubydlíci chrápali; "To je špice, ten Ostrov, fakt!"; tam "jednou byly brambory rozvařené, jednou nedovařené, a tak se to střídalo"; Havlíčkův Brod paní nezná, protože "byla jsem jen v léčebně"; říká také, že práce v keramické dílně ji po nějaké době přestala bavit, protože se jí stýskalo po jejím povolání; dříve dělala administrativní práci – pracovala na "federálním ministerstvu obchodu" a pak v laboratořích na Barrandově; pochází z Bystřice pod Hostýnem, často chodila se psem na Hostýn, převýšení je prý přes 400 m;
- **jedna z pracovníků krmí Tomáše řepným salátem, z dálky z pohovky, nataženou rukou, aniž by se k němu nějak snažila přiblížit;**
- klienti odnášejí špinavé nádoby ke kuchyňské lince a jeden po druhém odcházejí z místnosti;
- v jídelně se dosud neobjevila zdravotní sestra s léky, jak je běžné během jídla v jiných zařízeních; paní Procházková říká, že jí dnes sestra nechala léky na pokoji, "což bylo od ní milé";
- paní Simona se vrací z vyšetření a P jí servíruje polévku ohřátou v mikrovlnce; **podle P má dnes na základě vyšetření "pouze tekutou stravu"**, proto dostala pouze polévku; zbytek polévky od oběda jí P schová i k večeři;
- Tomáš dojedl už i řepný salát a čas od času něco prohodí: "Kafe!"; nebo "Pane!"; po chvíli se zvedne ze židle, předřepne si na podlahu a v podřepu se přisune ke mně; ptám se, jak mu chutnal oběd, a on se jen usmívá;
- P k jedné klientce: "Miluško, umyjte si pusinky v umývárce!";
- místnost se postupně vyprazdňuje, klienti i pracovníci již skoro všichni odešli; zůstávám ještě chvíli, abych se rozloučil s paní Procházkovou, P a ostatními;
- když odcházím, jedna z klientek spolu s P začíná umývat nádoby.

Debaty:

- Debaty se kromě pracovníků a mě účastní také vedoucí služby DOZP IŽ;
- ještě před začátkem debaty, zatímco se účastníci setkání scházejí po přestávce, vyptávám se na paní Procházkovou; pracovníci říkají, že to "bývala inteligentní paní", která se ale "propila až sem"; líčí mi její životní příběh, v podstatě tak, jak mi ho sama vyprávěla: manželství (to hodně zdůrazňují, že "byla dokonce vdaná, měla práci"), rozchod s prvním manželem, nový sňatek, práce na ministerstvu a pak v laboratořích; když se na pracovišti začaly hodně používat počítače, "přestala stíhat", tak přišla o práci a začala pít; v Ostrově žije už několik let, jednou za čtrnáct dní jezdí na víkend na návštěvu k manželovi; pracovníci potvrzují inteligenci paní Procházkové (všemu rozumí, chodí si sama nakupovat, vypráví o knihách, které v životě přečetla...), říkají ale, že není schopná vykonávat základní každodenní úkony, jako např. osobní hygienu, oblékání atd.; např. se prý nedokáže sama obléct, sedí nahá na

posteli, když jí otevřeným oknem dovnitř prší, ani ho sama nezavře; úkony spojené s jídlem však vykonává zcela samostatně, stejně jako úkony týkající se třeba nakupování, kouření atp.; nejedná se tedy zřejmě o nějakou kognitivní poruchu, apraxii či něco podobného; [je zajímavé, jak se pracovnice v tomto případě vyrovnávají – či spíše nevyrovnávají – s ambivalencí situace; je pro ně nemožné říci, že paní Procházková JE inteligentní, A PŘITOM se za určitých okolností nedokáže o sebe postarat; myslím, že proto existují dva důvody: prvním je zřejmá dvojznačnost stavu paní Procházkové; druhým moc jejího statusu klientky, či mentálně postiženého člověka; říci, že MENTÁLNĚ POSTIŽENÝ ČLOVĚK JE INTELIGENTNÍ je nepřijatelný protimluv];

- debatu otevíráme otázkou, jak se pozorujícím pozorovalo a jak se pozorovaným pracovalo; oproti jiným skupinám si kolegyně tentokrát nestěžují ani na jedno ani na druhé;
- naše přítomnost nevyvolala v jídelně velké změny oproti běžnému průběhu oběda; snad jen klienti prý byli o něco tišší; [i to je rozdíl proti jiným oddělením; často se totiž mluví o tom, jak se klienti v přítomnosti cizích osob chovají jinak – ať už nevědomky, protože "cítí změnu", nebo ze zlomyslnosti – zatímco pracovníci se za všech okolností chovají stejně, profesionálně];
- je dobré, že klienti mohou odnášet špinavé nádobí, pakliže si to přejí, nikdo je k tomu ale nenutí;
- shodujeme se, že není důvod, aby klienti čekali, až všichni dojedí polévku, a teprve potom začínali jíst druhé jídlo; debata se vede o obecné potřebnosti pravidel v různých situacích; IŽ říká, že na oddělení Z2 je nutné podávat druhé až po dojedení polévky všemi klienty, protože ocitne-li se na stole talíř s druhým jídlem, klienty to ruší od polévky; nakonec docházíme k závěru, že pravidla musí mít nějaký zřejmý praktický smysl, jinak je nemá cenu zavádět; IŽ je v těchto věcech velmi smířlivá a velkou část rozhodování nechává na pracovnících; zdá se mi, že svůj názor nezkouší prosadit ani tehdy, když s ostatními v něčem zásadně nesouhlasí;
- snídaně se někdy podává formou švédského stolu, to si pak klientky mohou chodit pro jídlo samy;
- předmětem delší debaty se stává podávání jídla z ohřívacího vozíku umístěného pod schody; dříve tomu bývalo tak, že nádoby s jídlem byly vyneseny nahoru a jídlo se servírovalo z odkládacího stolu v jídelně; to bylo ale ještě předtím, než jídlo začaly rozvážet samy kuchařky v ohřívacích vozících; dostat celý vozík nahoru po schodech by bylo příliš obtížné; časté běhání po schodech je pocítováno jako problém, nikdo si ale neumí představit rozumné řešení; budova je památkově chráněna a výstavbu rampy by asi památkáři nepovolili, nehledě na to, že není kam ji umístit;
- "naše krásné talíře", ze kterých klienti jedí, jsou příliš malé a mělké, a to jak ty mělké, tak ty hluboké; jedná se o poměrně nový servis, který byl koupen v rámci programu na zlepšení stravování; nevhodný tvar talířů způsobuje problémy všem strážníkům, zejména však těm, kteří mají větší problémy s manipulací s příborem (jako je například Tomáš); nové nádobí již bylo objednáno, čeká se na vyřízení žádosti (IŽ); jednou z možností, jak to napravit, by bylo nabídnout některým klientům talíře se zvýšeným okrajem, které jsou součástí již nepoužívaných tabletů (dělá se to tak např. na oddělení 3);
- na stolech chybí ubrusy; dříve tam byly, ale v rámci programu bylo jejich použití zakázáno, snad z hygienických důvodů?; řešíme otázku praní – podle pracovníků by s tím neměl být problém; ubrusy by na některých odděleních mohly být nebezpečné, protože by je klienti mohli strhnout;

- *hodně času pak věnujeme debatě o Tomášovi:*
- Tomáš sedí u stolu s Marcelem a Katkou, kteří jsou partneři; sami ho prý ke svému stolu pozvali, což je fakt, který některé pracovnice oceňují (např. P, která dnes podávala jídlo), zatímco jiné na něj pohlížejí s nedůvěrou či rovnou s nechutí; důvody Katky jsou totiž zřejmé, protože Tomášovi ujídá jídlo; když ho někdy krmí, je to prý "dvě lžičky jemu, jednu mě"; názor na tuto věc není jednoznačný; je hodnoceno pozitivně, že se Marcel s Katkou Tomáše ujali, zvláště v situaci, kdy mnoha ostatním klientům jeho způsob jídla vadí; pracovnice však nemohou dopustit vykořisťování klienta jiným klientem; Katka prý navíc dostává jídlo od Marcela; to je sice také problém, ale v tomto případě dosti rázně zasáhne vedoucí služby: do rodinných záležitostí nelze vstupovat a je jen na Marcelovi a Katce, jak se v otázkách jídla dohodnou (situaci dále komplikuje fakt, že Katka má žlučnickovou dietu a nesmí jíst některá jídla); zvažuje se přesazení Tomáše na jiné místo, a to jednak kvůli ujídání jídla Katkou, jednak proto, aby pracovnice měly klienta, který potřebuje ze všech nejvíce podpory, po ruce; P je ale proti přesazení – jednak ještě nikdy neviděla, že by Tomášovi Katka brala jídlo, a jednak nechce, aby se Tomáš cítil nějak odstrčený, protože "má moc rád společnost"; přesazení blíže ke kuchyni by jednak zlepšilo dostup pracovnic ke klientovi, a jednak by mu usnadnilo použití dřezu v situacích, kdy se při jídle ušpiní; *protože výsledek debaty není jednoznačný, domlouváme se, že pracovnice budou situaci u stolu dále pozorovat, aby se zjistilo, zda Katka opravdu Tomášovi jídlo ujídá;* jedna pracovnice vypráví, jak schválně jednou seděla u stolu až do konce stolování, a jak byla Katka kvůli tomu naštvaná;
- *řeší se také možné využití speciálních pomůcek; jakož i možnost zakoupit zkušební sadu; pracovnice říkají, že lžíce s nastavitelnou rukojetí "někde je", a že ji zkusí vypůjčit a vyzkoušet, zda by Tomášovi vyhovovala;* zvažujeme také, zda Tomáš opravdu nemá problémy s rovnováhou ("pořád čupí, sedí jen při jídle"), a zda by tudíž nebylo vhodné nabídnout mu křeslo s opěrkami;
- při debatě o posouvání klientky blíže ke stolu vychází najevo, že ona a její sestra sedící u stejného stolu jsou malého vzrůstu a při jídle se jim "klátí nohy ve vzduchu"; to je také důvod, proč je pro ně obtížné posunout se blíže ke stolu; *domlouváme se, že pracovnice zváží výměnu nábytku, nebo případně zkrácení noh u stolu.*

Závěrečná poznámka:

Pozorovat stolování 16 osob není jednoduché. Často se toho v místnosti děje tolik, že člověk stačí zachytit jen drobný zlomek probíhajících aktivit, a někdy ani to ne, protože zahlcen všeobecným shonem nevidí nic. V tomto případě se navíc jednalo o první pozorování v daném prostředí, takže cílem bylo udělat si celkový přehled. Do budoucna bude efektivnější zaměřit se více na konkrétní osoby, děje či problémy, a při pozorování se zkusit odříznout od ostatních věcí.

Co se týče členek našeho týmu, připadá mi, že při následné debatě vycházely spíše ze své dlouholeté zkušenosti než z aktuálního pozorování, a nelze se jim asi divit. Pozorování se budeme dále společně učit. Přesto si pracovnice povšimly některých věcí, které jsem vůbec nezaznamenal, a které byly důležité. Pozorování v týmu tak má svůj smysl, i když s sebou nese i jistá úskalí – jako například nebezpečí, že velká skupina pozorujících působí rušivě. V našem případě se toto nebezpečí podařilo minimalizovat tím, že jsem všem v místnosti vysvětlili, co a proč děláme.

Kombinace společného pozorování, debaty a plánování dalšího výzkumu a intervencí se mi jeví jako dobrý způsob, jak propojit konkrétní repertoáry stolování s různými způsoby dělání dis/ability. A právě o to nám v našem projektu jde.